

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 34:796

Владіслав Базенко

аспірант ОРІДУ НАДУ при Президентіві України

ТЕОРЕТИЧНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СФЕРИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

У статті проведений аналіз правових засад функціонування сфери фізичної культури та спорту в Україні та зарубіжних країнах, досліджується сучасна система управління фізичною культурою та спортом в Україні, можливі шляхи реформування у сфері фізичної культури та спорту та забезпечення ефективного функціонування всіх складових спортивної сфери.

Ключові слова: фізична культура та спорт, право громадян на заняття спортом, спортивне законодавство, система управління у сфері фізичної культури та спорту, реформування сфери фізичної культури та спорту.

Vladislav Bazenko

THE ORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE PHYSICAL CULTURE AND SPORT OF SPHERE FUNCTIONING

In terms of socio-economic and political transformation there became urgent a solution of the problems of aligning all the public institutions that provide citizens a real opportunity to exercise their right to physical education and sport and active influence over the management of this sector [5]. Physical education is an important means of increasing social and labor activity of people to meet their moral, aesthetic and creative vital needs, mutual communication, development of friendly relations between nations. The society for sports has two main demands – to raise the prestige of the country and the nation's health. Unfortunately, they are not satisfied. Today Ukraine puts an antirecord in life expectancy of the population and the number of healthy people - 99 in Europe. In Ukraine, there are more than 1.5 thousand sports schools, and we continue to produce unhealthy generation. We have one of the lowest number of children involved in sports (10%); at school there comes to 70% of healthy children; and graduates – of only 20%. [7]

These negative indicators point to the need to develop and conduct concrete measures to improve the situation. Since its independence, Ukraine has not reformed the system of sports. Strategy of Ukraine-2020 reform defines the public policy in sport.

The article analyzed the legal rules for the sphere of physical culture and sport in Ukraine and foreign countries, studied a modern system of physical culture and sport in Ukraine, possible ways to reform in the field of sport and effective functioning of all components of the sports field.

The research addresses to the problem of separation of state and local government authorities. The question of the universally principles of international law, conventions, charters and international treaties of Ukraine about sport and the need to display them in the current legislation is recognized. Especially the European vector of Ukraine development is taken into account, according to the principles of the European Sports Charter.

On the constitutional level in many states is recognized that the state can intervene in the sphere of sport regardless of its structure or sport system type. However, in some countries, this intervention is limited because it is based on the recognition of the sport autonomy.

The article focuses on the fact that, in a decentralized state, the main definition and delimitation of a particular jurisdiction, a mechanism of coordination between state and local authorities and between state and public sports organizations is set up. In addition, it is noted that the current legal framework of state policy in the field of physical culture and sports should be based according to adequate to socio-economic reforms that are conducted in the country and guaranteed the right to go in for sport for every Ukrainian citizen.

The opinion on granting autonomy to the sports organizations and the right for their self-organization is expressed. The organization and development of sport is the main task of sports organization, first of all it concerns sports rules and national teams.

Today the need for reforming in the field of physical culture and sports is very important. Conducting this reform the state should permanently withdraw from the management in the sphere. of physical culture and sport. The main function of the state should be a regulatory and financial support. The main management subjects should be public associations or federations. We can note that these conventions are reflected in the Olympic Charter – the Sport Global Constitution. Thus, the Ministry of Youth and Sport will resign the functions to manage in the field of sport. The reform should give impetus and support for implementation a new operating model for top achievements in sport in Ukraine.

© Базенко В. А., 2015.

Keywords: physical culture and sports, the right of citizens to exercise, sports law, management system in the field of physical culture and sport, reforming physical culture and sports.

Владислав Базенко

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СФЕРИ ФІЗИЧЕСЬКОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТА

В статті проведено аналіз правових основ функціонування сфери фізическої культури і спорту в Україні і зарубіжних країнах, досліджується сучасна система управління фізическою культурою і спортом в Україні, можливі шляхи реформування в сфері фізическої культури і спорту та забезпечення ефективного функціонування всіх складових спортивної сфери.

Ключові слова: фізическа культура і спорт, право громадян на заняття спортом, спортивне законодавство, система управління в сфері фізическої культури і спорту, реформування сфери фізическої культури і спорту.

Постановка проблеми

В умовах соціально-економічних і політичних перетворень стало нагальним вирішення завдань з приведення у відповідність усіх громадських інститутів, що надають кожному громадянину реальну можливість реалізувати свої права на заняття фізичною культурою і спортом та активно впливати на діяльність органів управління цієї сфери [5]. Фізична культура є важливим засобом підвищення соціальної та трудової активності людей, задоволення їх моральних, естетичних і творчих запитів, життєво важливої потреби взаємного спілкування, розвитку дружніх стосунків між народами. Суспільство щодо спорту має два основних запити – на престиж країни та на здоров'я нації. На жаль, вони не задовольняються. Сьогодні Україна ставить антирекорди за тривалістю життя населення та кількістю здорових людей. В Україні понад 1,5 тис. спортивних шкіл, а ми продовжуємо випускати нездорове покоління. У нас один з найнижчих показників кількості дітей, залучених до спорту (10 %). До школи приходить 70 % здорових дітей, а серед випускників їх лише 20 % [7].

Такі негативні показники вказують на необхідність вироблення та проведення конкретних заходів щодо покращення цієї ситуації. За роки незалежності Україна так і не реформувала систему спорту. Стратегією розвитку України–2020 визначено проведення реформи державної політики у сфері спорту.

Різні аспекти функціонування фізичної культури та спорту висвітлені у працях І. К. Залюбовської, В. Л. Жукова, В. М. Гузаря, М. В. Дутчака, В. Є. Куделко, Ю. П. Мічуди, М. О. Олійника, О. Ф. Андрійка, Б. А. Авер'янова, В. К. Колпакової та ін.

Метою дослідження є аналіз системи управління у сфері фізичної культури та спорту та правових аспектів її функціонування в Україні та зарубіжних країнах, пошук можливих шляхів реформування у сфері фізичної культури та спорту в сучасних умовах.

Державне управління фізичною культурою і спортом здійснюється головним органом у системі центральних органів виконавчої влади (Міністерством молоді та спорту України), який забезпечує формування державної політики у сфері фізичної культури та спорту та її реалізацію за сприяння інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Систему державних органів у сфері фізичної культури і спорту залежно від обсягу компетенції

поділяють на три види: органи загальної компетенції, органи міжгалузевої (функціональної) компетенції та органи галузевої (спеціальної) компетенції.

До системи державних органів загальної компетенції, які здійснюють управління у галузі фізичної культури і спорту, належать: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві органи виконавчої влади.

У загальному вигляді структура управління у сфері фізичної культури і спорту включає: Міністерство молоді і спорту, його підрозділи на рівні областей, Департамент фізичної культури та олімпійських видів спорту і Департамент олімпійського спорту, управління у справах сім'ї, молоді та спорту обласної державної адміністрації, відділ у справах сім'ї, молоді та спорту районної державної адміністрації (державні органи); постійні комісії, комітети, відділи органів місцевого самоврядування; Національний Олімпійський Комітет, його підрозділи на обласному рівні, Національні спортивні федерації й Місцеві спортивні федерації з видів спорту, визнаних в Україні, фонди, велика кількість громадських організацій (недержавні організації) тощо.

Така структура, на нашу думку, загострює існуючі проблеми розмежування повноважень органів державної влади і місцевого самоврядування. Вважаємо, що вирішенням цієї проблеми є подальша активна робота з децентралізації, яка наразі на державному рівні вже започаткована.

Верховна Рада України визначає державну політику й здійснює законодавче регулювання відносин в сфері фізичної культури та спорту. Крім цього, здійснює в межах своїх повноважень контроль за реалізацією державної програми розвитку цієї сфери й за виконанням законодавства про фізичну культуру та спорт.

Кабінет Міністрів України визначає напрями розвитку фізичної культури та спорту, спрямовує діяльність підпорядкованих йому органів на виконання законів України «Про фізичну культуру і спорт», розробляє на строк своїх повноважень програму діяльності, яка спрямована на відродження відповідної галузі, укладає міжурядові угоди і координує міжнародне співробітництво з питань розвитку фізичної культури і спорту в Україні.

Як суб'єкт адміністративно-правового регулювання у галузі фізичної культури і спорту Кабінет Міністрів України виконує такі функції:

- надає інформацію Верховній Раді України щодо діяльності органів державної влади та органів

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Мета

Вигляд основного матеріалу

місцевого самоврядування з розвитку фізичної культури і спорту;

- визначає перелік закладів фізичної культури і спорту, яким надається статус бази олімпійської та параолімпійської підготовки, затверджує Меморандуми взаєморозуміння зі співробітництва у сфері фізичної культури і спорту;
- призначає стипендії Кабінету Міністрів України видатним спортсменам, тренерам та дітям фізичної культури і спорту;
- затверджує порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку фізичної культури і спорту серед працівників і військовослужбовців правоохоронних органів на певний бюджетний рік тощо.

Міністерство молоді та спорту України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Міністерство молоді та спорту України входить до системи органів виконавчої влади і є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері освіти і науки, інновацій та інформатизації, інтелектуальної власності, молоді, фізичної культури та спорту.

Органи місцевого самоврядування сприяють розвитку самодіяльного масового спорту (основу його становлять різноманітні фізкультурно-спортивні секції), заохочують і стимулюють діяльність підприємств, установ, організацій і громадян у цій сфері.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає систему й повноваження органів місцевого самоврядування в галузі фізичної культури, спорту та туризму. До відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать власні (самоврядні) повноваження: управління закладами фізкультури й спорту, оздоровчими закладами, молодіжними, підлітковими закладами за місцем проживання, організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення. Вони розв'язують питання організації медичного обслуговування й харчування в закладах фізичної культури та спорту, створюють умови для занять фізичною культурою й спортом за місцем проживання населення та в місцях масового відпочинку; відповідно до законодавства реєструють статuti (положення) фізкультурно-оздоровчих закладів, незалежно від форм власності.

На сесії міської ради шляхом голосування затверджується Міська програма розвитку фізичної культури та спорту, відповідно до якої проводиться фінансування розвитку галузі на відповідній території.

Місцеві ради запроваджують систему пільг і заохочень для підприємств, які спрямовують частину свого прибутку на розвиток фізичної культури й спорту, будівництво об'єктів фізкультури та спорту, організацію відпочинку.

Традиційними актами, що регулюють фізкультурно-оздоровчі і спортивні відносини, є Цивільний і Господарський кодекси України.

На основі Державної програми розвитку фізичної культури і спорту Кабінет Міністрів України передбачає відповідний розділ у програмах економічного і соціального розвитку України.

Для покращення регулювання у сфері фізичної культури та спорту приймаються Державні вимоги до

фізичного виховання, що містять основні концептуальні положення, характеристику рівнів, змісту та форм фізичного виховання, оцінку діяльності тих, хто займається, кадрове забезпечення та керівництво фізичним вихованням. Вони визначають мету фізичного виховання у навчально-виховній сфері та його завдання, принципи побудови педагогічного процесу з фізичної культури в освітніх установах.

Про велике значення фізичної культури та спорту для становлення і розвитку Української держави, підвищення рівня та якості життя населення, усунення загроз і викликів безпеці країни свідчить проведення реформи державної політики у сфері спорту, яка зазначена у Стратегії розвитку України–2020.

16 жовтня 2014 року в Києві на Спортивному конгресі була презентована Концепція реформування сфери фізичного виховання та спорту, головним принципом якої є автономія спорту. Завдяки запропонованій реформі держава назавжди відійде від управління сферою спорту та фізичної культури, її головною функцією стане нормативна та фінансова підтримка [7].

До іншої групи нормативно-правових актів у сфері фізичної культури і спорту відносять загальновизнані принципи міжнародного права, конвенції, хартії і міжнародні договори України про спорт. Дані акти набувають чинності на території України після їх ратифікації Верховною Радою України. Так, Верховною Радою України була ратифікована Європейська Конвенція про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів і зокрема – футбольних матчів.

18 листопада 2005 року на 33-й сесії Генеральної конференції Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури було прийнято Міжнародну конвенцію про боротьбу з допінгом у спорті.

Текст конвенції засвідчує, що спорт повинен відігравати важливу роль в охороні здоров'я, в моральному, культурному та фізичному вихованні, а також у сприянні зміцненню міжнародного взаєморозуміння й миру, відзначаючи необхідність заохочення та координації міжнародного співробітництва, спрямованого на викорінення допінгу в спорті, висловлюючи занепокоєння стосовно використання спортсменами допінгу в спорті і наслідками цього для їхнього здоров'я, принципу чесної гри, викорінення шахрайства та майбутнього спорту, пам'ятаючи, що допінг ставить під загрозу етичні принципи й виховні цінності.

Сьогодні, враховуючи європейський вектор розвитку України, треба відзначити, що Рада Європи прагне стежити за тим, щоб в нових законодавствах, а тим більше в конституціях, були враховані принципи Європейської спортивної хартії. Таке положення існує в Греції, Іспанії, Португалії, в прийнятих конституціях країн колишнього СРСР і низці східноєвропейських країн.

Наприклад, в Конституції Греції від 11 червня 1975 р. в статті 16 розділу IX йдеться, що спорт знаходиться у веденні держави. Вона надає допомогу і контролює діяльність всіх спортивних асоціацій відповідно до закону [2, с. 176].

В Італійській Республіці признається принцип автономності спортивного законодавства. Італійське спортивне законодавство базується на моделі вільної приватної ініціативи. Структуру італійського спорту

становлять, в основному, спортивні клуби, що спираються на добровільну роботу і організаційну автономію. Така структура можлива завдяки Конституції, що захищає право свободи асоціації [2, с. 187].

Згідно з Конституцією Австрії (ст. 15), спорт є самостійною сферою діяльності земель, що дозволяє окремим землям розробляти і вводити в дію закони щодо спорту, а також закони, що не мають прямого відношення до спорту, але впливають на нього (наприклад, закон про школу) [2, с. 291].

На думку експертів, якнайповніше віддзеркалення спорт знайшов в конституціях колишніх країн соціалістичної співдружності — низки східноєвропейських країн. Наприклад, Конституція Угорщини гарантує право всіх громадян на заняття спортом, а держава відповідає за розвиток фізичної культури і спорту, місцеві органи влади забезпечують необхідні умови для організації фізкультурно-спортивної активності населення [3, с. 169].

Професор Ж. Б. Вера (Іспанія) відзначає, що включення поняття «спорт» до текстів конституцій різних держав має принципове значення, оскільки припускає створення надійної бази для розробки і здійснення програм розвитку фізичного виховання і спорту. Точку зору Ж. Б. Вера підтримує і голова Генеральної спортивної асамблеї Іспанії Л. Гаррідо [8, с. 73].

У той же час відзначимо, що якщо в Конституції країни відсутня згадка про спорт, то це не означає, що ці країни ігнорують або не зацікавлені в розвитку спорту. Деякі з них просто не бачать у цьому необхідності (Італія, Нідерланди, Німеччина і ін.), оскільки спорт у них став органічною частиною суспільного і культурного життя. Наприклад, Конституція Німеччини не містить жодних статей, роз'яснень про права громадян на заняття спортом або розділення повноважень у галузі спорту між федеральним урядом і місцевими органами влади. У результаті, відповідно до загальних законодавчих принципів, у країні відповідальність за вирішення завдань у цій сфері значною мірою лягає на останні [9, с. 37].

На конституційному рівні в багатьох державах визнано, що держава може втручатися у сферу спорту незалежно від його структури або типу спортивної системи. Проте, у низці країн ця можливість втручання обмежена, оскільки базується на визнанні автономності спорту.

Розглядаючи спортивну структуру в окремих державах, необхідно чітко розділяти країни, де за спорт відповідають неурядові організації, і країни, де ним займається централізований орган. Наявність тієї або іншої системи значною мірою визначається історичними, соціально-економічними, політичними та іншими чинниками. Там, де за спорт відповідає державний орган, як правило, є Закон про спорт. Ухвалення законів про спорт має декілька причин: реформація конституціональних обов'язків (Греція, Португалія, Іспанія); посилення ролі й відповідальності держави при вирішенні спортивних питань (Франція); процес ревізії законодавства (у країнах Східної Європи) тощо [4, с. 184].

Важливо, щоб законодавство і спорт в країні не вступали в суперечність в жодній з точок зіткнення. Тому необхідне законодавче регулювання розвитку фізичної культури і спорту, а також взаємозв'язків між державою і спортом, розділення компетенції між гілками державної влади, між державними і суспільними

спортивними організаціями, підтвердження безумовного пріоритету загальнодержавних законів над положеннями статутів і правил національних спортивних організацій різних рівнів. Таким регулюючим актом в багатьох країнах є закон про спорт [1, с. 49].

Проаналізувавши більшість спортивних законів в зарубіжних країнах, можна виокремити такі загальні для всіх положення: відповідальність держави за розвиток фізичного виховання і спорту; цілі й завдання фізичного виховання і спорту; організаційна структура спортивного руху в країні; фінансування спорту; підготовка кадрів; будівництво і експлуатація спортивних споруд; роль місцевих органів влади і територіальних комун, районів, регіонів; проведення науково-дослідної і інформаційної діяльності та ін.

Розвиток шкільного фізичного виховання, підготовка спортсменів високого класу, питання оподаткування і спортивного маркетингу - ці положення також відображені в спортивних законах більшості країн.

Останнім часом все частіше піддаються критиці доктринальні позиції, згідно з якими абсолютне право стало доповнюватися до загальних норм Європейського співтовариства, тієї або іншої держави по відношенню до норм і правил, що встановлюються спортивними організаціями.

Якщо детально проаналізувати спортивне законодавство зарубіжних країн, то слід звернути увагу на той факт, що в децентралізованій державі головним є визначення і розмежування конкретної компетенції, а також налагодження механізму координації між державними і місцевими органами влади, між державними і громадськими спортивними організаціями.

Що стосується України, то слід зауважити, що сучасна правова база, на основі якої реалізується державна політика у галузі фізичної культури і спорту, повинна бути адекватна соціально-економічним реформам, які проводяться в країні, та гарантувати право, в повному розумінні цього слова, кожного громадянина України на заняття фізичною культурою і спортом.

Обраний українською державою курс на інтеграцію до ЄС передбачає імплементацію на всіх рівнях управління стандартів європейської демократії, насамперед, це стосується посилення ролі інституту місцевого самоврядування як у політико-адміністративному секторі, так і в секторі соціального розвитку.

Сьогодні необхідність проведення реформи в галузі фізичної культури та спорту є дуже актуальною. На нашу думку, при проведенні реформи держава повинна назавжди відійти від управління сферою фізичної культури та спорту. Головною функцією держави повинна стати нормативна та фінансова підтримка. Головними керуючими суб'єктами – громадські об'єднання – федерації. Зазначимо, що саме такі позиції відображені і в Олімпійській Хартії – спортивній конституції всього світу. Таким чином, міністерство зніме з себе функції керівництва спортивною галуззю. Реформа має дати поштовх та підтримку для запровадження в Україні нової моделі функціонування для спорту вищих досягнень. Але найголовніше – це статус правої, соціально орієнтованої держави, яка дає кожному громадянину можливість реалізувати своє право на здоровий спосіб життя. В результаті реформування спортивної галузі заняття спортом повинні стати для людей доступнішими.

На першому етапі реформування вкрай важливо забезпечити всіх школярів (а їх зараз в країні приблизно 4 млн.) необхідними доступними умовами для занять фізичною культурою та спортом. На нашу думку, кожній дитині віком від 6 до 17 років щомісячно потрібно надавати на заняття спортом 15 % від мінімальної заробітної плати. Таке фінансування повинно відбуватися за рахунок державних коштів та здійснюватися через адресну оплату на кожну дитину в спортивний клуб.

На нашу думку, сьогодні одним з важливих етапів реформування повинна стати автономність спортивних організацій та право на їх самоорганізацію. Організація та розвиток виду спорту – завдання спортивної організації, перш за все це стосується спортивних правил та національних команд.

Пірамідальна структура спорту (міжнародна федерація, національна федерація, спортивний клуб), яка визначена ключовим принципом управління спортом у Європі, сьогодні для України є оптимальною. Створення спортивних клубів повинно спиратися на принципи свободи об'єднань, захищені Європейською хартією основних прав. Клуби в центрі спортивного руху дозволяють громадянам брати участь в організованій структурі.

Таким чином, як вказує європейський досвід, можливо збільшити кількість дітей, які будуть займатися фізичною культурою та спортом, в десятки разів. Буде розвиватися спортивна інфраструктура, будуть створені нові робочі місця, база для пошуку нових талантів.

Безумовно, вкрай важливо в цьому аспекті активно здійснювати популяризацію фізичної культури, спорту та здорового способу життя.

Крім цього, необхідно змінити пріоритети роботи наших дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Як свідчить досвід реформування європейського футболу, необхідно дати дитині вільно розвиватися у спорті без шаленої гонитви за результатами. У спорті не може бути безперспективних дітей. Для нас головне – отримати здорову особистість, а перемоги на Олімпіадах та чемпіонатах світу при цьому обов'язково прийдуть.

Сьогодні є важливим прийняття закону про меценатство в спорті, а також внесення змін до Податкового кодексу щодо звільнення замовників будівництв (реконструкцій) спортивних споруд від сплати податку на землю на період їх будівництва (реконструкції) та звільнення в подальшому від податку на прибуток протягом перших п'яти років після введення спортивного об'єкта в експлуатацію; відрахування частини доходів від акцизного збору з реалізації тютюнової та алкогольної продукції на потреби сфери фізичної культури та спорту; визначити механізми відповідальності керівників місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, навчальних закладів за дотримання належних умов для ведення здорового способу життя та забезпечення фізіологічних норм рухової активності школярів та студентів;

Незважаючи на те, що всі ресурси сьогодні спрямовані на підтримку нашої армії та в цих умовах скорочено фінансування всіх галузей, зокрема й спортивної, ми сьогодні, насамперед, повинні говорити не про виживання сфери фізичної культури і спорту в цих умовах, а запроваджувати вищевказані ефективні шляхи

розвитку фізичної культури та спорту, враховуючи той бюджет, який ми зараз маємо.

Сьогодні вкрай необхідним є забезпечення ефективного функціонування всіх складових спортивної сфери, для чого має бути проведено реформування сфери фізичної культури і спорту, під час якого необхідно зберегти та ефективно використати всю спортивну інфраструктуру і весь кадровий потенціал спортивної галузі. Головним завданням державної політики у сфері фізичної культури і спорту має стати залучення до занять фізичною культурою і спортом якомога більшої кількості людей, зокрема молоді та дітей.

Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на розв'язанні проблемних питань реформування галузі фізичної культури та спорту в сучасних умовах.

Література.

1. Іщенко С. А. Теорія та правові аспекти управління міжнародним спортивним рухом // Теорія і практика фізичної культури. – 1999. – № 4.
2. Конституції зарубіжних держав: навч. посібник / упоряд. В. В. Маклаков. – М. : Волтерс Клувер, 2003.
3. Конституції держав Центральної та Східної Європи / відп. ред. Н. В. Варламова. – М., 1997.
4. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: підручник: у 4 т. / Відп. ред. Б. А. Страшун. – М., 1997.
5. Кузьменко О. О. Сучасний стан державного управління фізичною культурою та спортом в Україні та Європі [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/Dtr_du/2011_3/files/DU311_07.pdf.
7. Луць Л. Основні заходи та способи європейської правової інтеграції / Л. Луць // Право України. – 2002. – № 5. – С. 142–151.
8. Міністерство молоді та спорту [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://dsmsu.gov.ua/index.ua>.
9. Сарагоса Ф. М. Завтра завжди пізно: пров. з ісп. / Ф. М. Сарагоса. – М., 1989.
10. Соколов А. С. Роль та участь місцевих органів влади Німеччини та Франції у розвитку фізичного виховання і спорту // Теорія і практика фізичної культури. – 1998. – № 2.